

GABRIELA WĄS

Małżeństwo w czasach reformacji

MAŁŻEŃSTWO W CZASACH REFORMACJI

GABRIELA WĄS

MAŁŻEŃSTWO W CZASACH REFORMACJI

MAŁŻEŃSKIE NORMY PRAWNE I SĄDOWNICTWO MAŁŻEŃSKIE W XVI WIEKU
W ŚWIELE DOKUMENTÓW Z KSIĄŻĘCYCH ARCHIWÓW BRZESKIEGO I LEGNICKIEGO

KRAKÓW 2023

Gabriela Wąs
Uniwersytet Wrocławski
 <https://orcid.org/0000-0002-8396-4918>
 gabriela.was@uwr.edu.pl

© Copyright by Gabriela Wąs, 2023

RECENZENCI

prof. dr hab. Bogumiła Burda, UZ
dr hab. Waław Gójniczek, prof. UŚ

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Dorota Ilnicka

PROJEKT OKŁADKI

Barbara Kaczmarek

ISBN 978-83-8138-916-7 (druk)

ISBN 978-83-8138-917-4 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788381389174>

Na okładce: *Tańcząca para*, ok. 1600, dzieło anonimowe ze szkicownika Caspara Pfistera. Miejsce przechowywania: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu; Oddział Rękopisów, sygnatura IV F 23 n.

Wydanie publikacji zostało sfinansowane przez Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

Cezaremu

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11
Zarys problematyki pracy na tle pozaśląskiej literatury badawczej	11
Wykorzystane źródła	14
Cele badań	18
Czas objęty badaniami	20
Stan śląskich badań	21
Struktura książki	24
Niektóre wyjaśnienia odnośnie do używanej terminologii	29
Podziękowania	31
Część I	
Źródła reformy małżeństwa i sądownictwa małżeńskiego oraz organizacja kościelna w księstwach legnickim, brzeskim i wołowskim w XVI wieku	33
Rozdział 1	
Małżeństwo w reformach. Idee zmian koncepcji teologicznej i prawa małżeńskiego w ruchach reform w XV i pierwszej połowie XVI wieku	35
Rozdział 2	
Luter o małżeństwie. Reformacyjne koncepcje małżeństwa i małżeńskich norm prawnych	57
Rozdział 3	
W poszukiwaniu instancji sądownictwa małżeńskiego w Kościołach księstw legnickiego, brzeskiego i wołowskiego w dotychczasowej literaturze. Akty określające niektóre reformacyjne normy małżeńskie	107

Część II**Normy małżeńskie, instancje sądownictwa małżeńskiego i sprawy małżeńskie w drugiej połowie XVI wieku w księstwach legnickim, brzeskim i wołowskim w świetle źródeł..... 145**

Rozdział 1

Rodzice i dzieci 1. Między uczuciem a normą. Sprawa Anny Feige i Georga Sprottego 147

Rozdział 2

Rodzice i dzieci 2. Problemy z rodzicami i pryncypałami..... 167

Rozdział 3

Kobieta i mężczyzna 1. Oskarżenie o niedotrzymanie obietnicy małżeństwa czy o *matrimonium clandestinum*? Sprawa Marthy Kalart i Petera Hensela 185

Rozdział 4

Kobieta i mężczyzna 2. Między obroną czci a oskarżeniem o rozpustę. Sprawa Ewy Eisfart i Georga Kurtzschucha..... 211

Rozdział 5

Kobieta i mężczyzna 3. Pokrewieństwo i powinowactwo..... 229

Rozdział 6

Kobieta, mężczyzna i rodzice. O małżeństwo: obiecane, niedotrzymane, zabronione, zerwane 245

Rozdział 7

Żona i mąż 1. Rozwód i powtórne małżeństwo 261

Rozdział 8

Żona i mąż 2. Małżeństwo z podejrzeniami – aspekty kryminalne 281

Zakończenie..... 295**Bibliografia 313****Summary..... 329****Indeks osób 331**

Wykaz skrótów

APWr	Archiwum Państwowe we Wrocławiu
CfGKS	Correspondenzblatt des Vereins für Geschichte der Evangelischen Kirche Schlesiens
JSKG NF	Jahrbuch für Schlesische Kirchengeschichte. Neue Folge
ZfGS	Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens
ZfHF	Zeitschrift für Historische Forschung
ZfRG-KA	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung

Wstęp

Zarys problematyki pracy na tle pozaśląskiej literatury badawczej

Wiele kwestii dotyczących reformacji na Śląsku, zwłaszcza tych związanych z przebudową struktur kościelnych, ze zmianami życia religijnego i znaczeniem przeobrażeń wyznaniowych w wymiarze społecznym, nie zostało dotąd wprawdzie poddanych obszernym badaniom w kontekście współczesnych metod i pytań badawczych¹, ale z pewnością rozpoznanie samego zjawiska reformacji w śląskim obszarze przez badaczy jest już znaczące. Zwłaszcza dwa zagadnienia były w literaturze naukowej dość systematycznie obserwowane. Z jednej strony badane były aspekty reformacji w wymiarze teologicznym i kulturowym, współcześnie określanym wspólnym mianem dziedzictwa reformacji², z drugiej strony bardzo wiele prac poświęcono analizie reformacji jako czynnika

¹ Postawionych pytań badawczych i metod stosowanych w badaniach nad tym problemem jest wiele. Na niektóre z nich wskazują publikacje Heinza Schillinga, Stefana Ehrenpreisa oraz Ute Lotz-Heumann. Zob. H. Schilling, *Religia i społeczeństwo we wczesnej nowożytności. Specyficznie epokowe pojęcie polityczności i jej wpływ na polityczne i społeczne działania*, [w:] i d e m, *Konfesjonalizacja. Kościół i państwo w Europie doby przednowoczesnej*, J. Kałużny (tłum.), Poznań 2010, s. 76-103, *Poznańska Biblioteka Niemiecka*, 32; i d e m, *Konfessionskonflikt und Staatsbildung. Eine Fallstudie über das Verhältnis von religiösen und sozialem Wandel in der Frühen Neuzeit am Beispiel der Grafschaft Lippe*, Gütersloh 1981; S. Ehrenpreis, U. Lotz-Heumann, *Reformation und konfessionelle Zeitalter*, Darmstadt 2002.

² *Dziedzictwo reformacji w księstwie legnicko-brzeskim. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 8-10 grudnia 2005 r. w Muzeum Miedzi w Legnicy*, J. Harasimowicz, A. Lipińska (red.), Legnica 2007, *Źródła i Materiały do Dziejów Legnicy i Księstwa Legnickiego*, t. 4; *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*, R. Czyż, W. Gojniczek, D. Spratek (red.), Cieszyn 2010; *500 lat Reformacji na Górnym Śląsku*, W. Gojniczek, R. Kaczmarek (red.), Katowice 2017; *Dziedzictwo kulturowe reformacji w perspektywie polskiej i europejskiej. W 500-lecie*

intensyfikującego kolizję polityczną między książętami i stanami śląskimi a dążeniami władzy królewskiej w zakresie sprawowania rządów nad Śląskiem w XVI i XVII wieku. Zwłaszcza to drugie zagadnienie, należące do najbardziej tradycyjnego nurtu badań nad znaczeniem reformacji na obszarze śląskim, rozpatrywane na tle prawnopolitycznego funkcjonowania wyznania augsburskiego, zaowocowało tak w przeszłości, jak i współcześnie wieloma opracowaniami³. Z zagadnień wywołanych przez reformację zostały opracowane także przemiany w szkolnictwie w XVI wieku⁴. Do tej pory jednak poza zainteresowaniem badawczym pozostały sprawy związane ze zmianami dotyczącymi małżeństwa w okresie reformacji, dokonującymi się na tych terenach śląskich, na których władze podjęły decyzje o reformach kościelnych i religijnych.

Księstwa śląskie we władaniu dynastii legnicko-brzeskiej były jednymi z pierwszych terytoriów na Śląsku, na których dokonywały się zmiany reformacyjne w zakresie kościelnym i wyznaniowym. Ten ruch reform, popierany przez ówczesnego księcia Fryderyka II (1480-1547), poprzedzony aktywnością proreformacyjną części szlachty, rozpoczął się na terenach pod jego

wystąpienia Marcina Lutra. V Międzynarodowy Kongres Religioznawczy. *Religie w dialogu kultur, Reformacja – Dialog – Kultura*, 14-16 września 2017 Toruń, K. Pilarczyk, W. Gajewski (red.), Kraków 2017; *Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI-XX wieku*, J. Bahlcke, W. Gojniczek, R. Kaczmarek (red.), Katowice 2018; zakrojona szerzej terytorialnie publikacja *Reformacja protestancka 1517 roku. Spory o dziedzictwo*, C. Lipiński, W. Bryll (red.), Wrocław 2018; oraz *Reformacja. Między ideą a realizacją. Aspekty europejskie, polskie, śląskie*, L. Harc, G. Wąs (red.), Kraków 2019.

³ Jest to najobszerniejszy nurt badań. Wśród bardzo wielu prac analizujących wpływ reformacji na politykę na Śląsku można wymienić na przykład: P. Konrad, *Der schlesische Majestätsbrief Kaiser Rudolf II vom Jahr 1609 in seiner Bedeutung für das städtische Konsistorium und die evangelischen Kirchenregiment Breslaus*, Breslau 1909; serię artykułów Georga Jaeckela pod wspólnym tytułem *Die staatsrechtliche Grundlagen des Kampfes der evangelischen Schlesier um ihre Religionsfreiheit*, Teil 1: JSKG NF 1958, Bd. 37, s. 102-136; Teil 2: JSKG NF 1959, Bd. 38, s. 74-109; Teil 3: JSKG NF 1960, Bd. 39, s. 51-90; Teil 4: JSKG NF 1966, Bd. 45, s. 71-110; Ch. van Eickels, *Schlesien in böhmischen Ständestaat. Voraussetzungen und Verlauf der böhmischen Revolution von 1618 in Schlesien*, Stuttgart 1992; J. Bahlcke, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmisches Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgermonarchie (1526-1619)*, München 1994.

⁴ Tytułem przykładu należy wskazać na następujące pozycje: G. Bauch, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, Breslau 1911, *Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. 26; J. Budzyński, *Paideia humanistyczna, czyli wychowanie do kultury. Studium z dziejów klasycznej edukacji w gimnazjach XVI-XVIII wieku (na przykładzie Śląska)*, Częstochowa 2003; B. Burda, *Szkolnictwo średnie na Dolnym Śląsku w okresie wczesnonowoczesnym (1526-1740)*, Zielona Góra 2007; Ch. Absmeier, *Das schlesische Schulwesen im Jahrhundert der Reformation: Ständische Bildungsreformen Im Geiste Philipp Melancthons*, Stuttgart 2011; eadem, *Wunsch und Wirklichkeit. Schlesischen Schulen und die Einführung einer Reformation*, [w:] *Reformacja. Między ideą a realizacją...*, s. 229-250; M. Holý, *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500-1700)*, Praha 2016; idem, *Die lutherischen Schulordnungen in den Nebenländern der Böhmisches Krone im 16. und frühen 17. Jahrhundert*, [w:] *Reformacja. Między ideą a realizacją...*, s. 211-228; w wymienionych publikacjach dalsza literatura.

władzą w początkach lat 20. XVI wieku. Według dotychczasowych badań dokonywanie konkretnych reform kościelnych inicjowane przez władzę książęcą na terenie księstwa legnickiego można datować już na rok 1523⁵, a księstwa brzeskiego i wołowskiego – na czas nieco późniejszy, ale także wczesny, tj. na około połowę lat 30. XVI wieku⁶. Podczas wprowadzania nowego systemu religijno-wyznaniowego oraz nowych struktur kościelnych zmianom ulegały także zarówno normy małżeńskie, jak i instancje sądownictwa małżeńskiego. Zmiany zasad wyznaniowych skutkowały wprowadzeniem innych rozwiązań prawnych w wielu kwestiach małżeńskich, jak również powierzeniem jurysdykcji w tym zakresie nowym instytucjom. Jednak ten temat dla Śląska – nie tylko dla terenów trzech wspomnianych wyżej księstw – nie był w literaturze podejmowany. Nie podjęto takich badań, jak wskazano, w odniesieniu do żadnego innego terytorium śląskiego, na którym dokonywały się zmiany reformacyjne. Nie przeprowadzono ich również w odniesieniu do terenów wyznania katolickiego na Śląsku, chociaż w obrębie katolicyzmu w tym okresie zachodziły równie głębokie zmiany przeobrażające małżeństwo.

Zazwyczaj dla tak zarysowanego tematu w historiografii, która w obszarach pozaśląskich ma już znaczny dorobek w zakresie tego problemu, podstawą badań są przede wszystkim akty normatywne wprowadzające reformacyjne systemy jurysdykcji małżeńskiej oraz źródła wytworzone w ramach małżeńskich instytucji sądowniczych, najczęściej konsystorz, na podstawie których

⁵ Pozycje dotyczących reformacji w księstwie legnickim jest wiele. Wzbudzała ona zainteresowanie głównie z powodu działalności reformacyjnej Kaspara Schwenckfelda, którą wiązano przede wszystkim z tym księstwem w ramach Śląska. Wymienione poniżej prace charakterystyczne są dla kilku nurtów badawczych: A.H. Krafert, *Chronik von Liegnitz*, Teil 2, Abt. 1, Liegnitz 1868, Teil 2, Abt. 2, Liegnitz 1871; K.F. Schönwälder, J.J. Guttmann, *Geschichte des Königlichen Gymnasium zu Brieg. Zur dreihundertjährigen Jubelfeier*, Breslau 1869; F. Bahlow, *Die Reformation in Liegnitz*, Liegnitz 1918; S.G. Schultz, *Caspar Schwenckfeld von Ossig. A Course of Study*, Pennsburg, PA 1946; H. Weigelt, *Spiritualistische Tradition im Protestantismus*, Berlin–New York, NY 1973, *Arbeiten zur Kirchengeschichte*, Vol. 43; R.E. McLaughlin, *Caspar Schwenckfeld, Reluctant Radical: His Life to 1540*, Yale 1986, *Yale Historical Publications*; G. Wąs, *Kaspar von Schwenckfeld. Myśl i działalność do 1534*, Wrocław 2005, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*, 169; eadem, *Rozmowy chrześcijańskie w nurcie reformacji. Legnicy i pruscy ewangelicy wobec wczesnoreformacyjnych problemów*, Wrocław 2011, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*, 181.

⁶ C.A. Schimmelpfennig, *Die Organisation der evangelischen Kirche im Fürstenthum Brieg während des 16. Jahrhunderts*, ZfGS 1868, Bd. 9, H. 1, s. 1-26; idem, *Die Organisation der evangelischen Kirche im Fürstenthum Brieg*, ZfGS 1871, Bd. 11, H. 2, 1871, s. 416-428 [artykuł pod tym samym tytułem, ale częściowo z innymi interpretacjami i ze sprostowaniami]; G. Eberlein, *Zwei Kirchenvisitationen im Fürstenthum Brieg im 16. Jahrhundert*, CfGKS 1893, Bd. 4, s. 129-146; idem, *Ein Zusammenstoß zwischen Staat und Kirche im Herzogtum Brieg im 16. Jahrhundert*, CfGKS 1897, Bd. 5, s. 39-54; H. Schönborn, *Geschichte der Stadt und des Fürstentums Brieg. Ein Ausschnitt aus der Geschichte Schlesiens*, Brieg 1907; Arnold, *Hinweis auf einige Veröffentlichungen zur schlesischen Geschichte*, CfGKS 1925, Bd. 18, s. 178-182; J. Heyne, *Urkundliche Geschichte der Stadt und des Fürstenthums Wohlau von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Wohlau 1867; R. Juhnke, *Wohlau. Geschichte des Fürstentums und des Kreises*, Würzburg 1965.

można obserwować ich praktykę jurysdykcyjną⁷. Często zdarza się, że stan zachowania źródeł pozwala na wielostronne przedstawienie działania instytucji sądownictwa małżeńskiego oraz na zaprezentowanie wielu rodzajów rozpatrywanych przez nie spraw. W wielu wypadkach mnogość źródeł pozwala na statystyczne opracowania różnych problemów (jak na przykład tego, czego w określonym okresie dotyczyły głównie wnoszone przed sąd sprawy, jaki charakter miały zeznania złożone w sprawach) czy umożliwia nawet procentowe określenie rodzajów spraw rozpatrywanych przez daną instancję z podziałem na płeć powoda/powódki oraz pozwanego/pozwanej⁸. Nawet dla okresu średniowiecznego stan zachowania źródeł do tematu jest w przypadku niektórych sądów w miarę zadawalający, pozwalając na solidne rozeznanie w stosowanych normach małżeńskich, zapadających wyrokach czy rodzajach spraw wnoszonych przed dany sąd kościelny, a także nieraz na statystyczne wyliczenia przejawianych przez sędziów skłonności do wydawania określonych wyroków w pewnym rodzaju spraw⁹.

Wykorzystane źródła

W przypadku zajmowania się podobną problematyką dla Śląska pierwszą barierą jest brak zainteresowania tematem małżeństwa w dotychczasowej literaturze badawczej i w związku z tym także brak rozeznania w źródłach do tematu. Z tego powodu wyboru archiwaliów do opracowania problemów związanych z małżeństwem w tej książce dokonano na sposób standardowy. Poszukiwano ich hasłowo w sporządzonych inwentarzach archiwalnych dla trzech piastowskich księstw dynastii legnicko-brzeskiej w zakresie spraw kościelno-wyznaniowych. Oznacza to, że w przyszłości, w razie rozwinięcia badań w tym zakresie, mogą wypłynąć nowe źródła, które pozwolą zmodyfikować wiele problemów przedstawionych w prezentowanej pracy albo nawet doprowadzą do różnych – od tych w niej zaproponowanych – rozwiązań. Autorka obecnej pozycji liczy się z taką możliwością, a nawet na nią liczy. Temat wydaje się bowiem pasjonujący i aktualny. Źródła archiwalne odnalezione do badań problemów prezentowanych w tej publikacji pochodzą z dwóch zespołów akt księstw brzeskiego oraz legnickiego, zachowanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu.

⁷ R. Frassek, *Eherecht und Ehegerichtsbarkeit in der Reformationszeit in der Reformationszeit. Der Aufbau neuer Rechtsstrukturen im sächsischen Raum unter besonderer Berücksichtigung der Wirkungsgeschichte des Wittenberger Konsistorium*, Tübingen 2005; W. Köhler, *Zürcher Ehegericht und Genfer Konsistorium*, Bd. 1, Leipzig 1932, Bd. 2, Leipzig 1942.

⁸ T.M. Safley, *Let No Man Put Asunder. The Control of Marriage in the German Southwest: A Comparative Study 1550-1600*, Kirksville, MO 1984.

⁹ Ch. Donahue Jr., *Law, Marriage and Society in the Later Middle Ages: Arguments about Marriage in Five Courts*, Cambridge, MA 2007; Ch. Deutsch, *Ehegerichtsbarkeit im Bistum Regensburg (1480-1538)*, Köln–Weimar–Wien 2005; poszczególne rozdziały, dotyczące także sądownictwa małżeńskiego różnych terytoriów europejskich w: *Regional Variations in Matrimonial Law and Custom in Europe, 1150-1600*, M. Korpiola (ed.), Leiden–Boston 2011, *Medieval Law and Its Practice*, Vol. 2.

W inwentarzach za lata 1510-1890 dla tych księstw w działach zatytułowanych „Sprawy kościelne” w ramach kilku zbiorów tematycznych, opatrzonych osobnymi tytułami, zachowane zostały wspomniane archiwalia, uporządkowane według dat zapisanych na pierwszej karcie danej sprawy ręką archiwariusza. Tytuły w zespołach wskazują wprawdzie na sprawy małżeńskie, brakuje jednak informacji o ich pochodzeniu, nie ma także adnotacji, do jakiej instytucji były kierowane lub przez jaką instytucję były rozpatrywane. Ogólne ich przyporządkowanie do spraw kościelnych jest też do pewnego stopnia mylące. Dopiero odczytanie adresu każdego pisma, rozwikłanie treści oraz porównanie charakteru poszczególnych pism w ramach całych zbiorów pozwala na wywnioskowanie, co to jest za dokumentacja.

Zachowane materiały źródłowe nie są, jak można było początkowo przypuszczać, pisemnymi produktami instytucji kościelnych wykonujących funkcje sądownicze nad sprawami małżeńskim, tj. nie są sentencjami tych instytucji w rozpatrywanych sprawach małżeńskich ani zeznaniami stron danego konfliktu związanego z małżeństwem. Nie są też pismami kierowanymi do tego typu instytucji. Mimo kwalifikacji archiwalnej, wskazującej na nie jako na należące do spraw kościelnych, a nawet opisów sugerujących, że są to dokumenty konsystorskie, zachowany materiał źródłowy w odniesieniu do spraw małżeńskich został pozyskany z byłych archiwów książąt legnickiego i brzeskiego, włączonych do pruskiego Królewskiego Archiwum we Wrocławiu, utworzonego w następstwie wydania aktu sekularyzacyjnego dla Śląska w 1810 roku. Przeprowadzone poszukiwania dotychczas wykazały bowiem, że zachowała się tylko ta część źródeł związanych z sądownictwem małżeńskim, która przetrwała w archiwach książęcych.

Ujmując tę kwestię jeszcze precyzyjniej, należy zaznaczyć, że na razie dostępna jest tylko dokumentacja – z pewnością niekompletna – dotycząca spraw przekazanych księciu do jego osobistego rozstrzygnięcia. Nie zachowały się lub – zastrzeżenie konieczne wobec niewielkich postępów dotychczasowych badań w tym zakresie – dotychczas nie zostały zidentyfikowane materiały związane z pełnieniem funkcji sądowniczej w zakresie małżeńskim przez superintendentów, przez konsystorze czy inne instancje sądownictwa małżeńskiego. Materiał pisemny, wyprodukowany przez wspomniane instancje – warto podkreślić tę okoliczność także w tym kontekście – zachował się tylko wtedy, jeśli stanowił załączniki do spraw przekazywanych księciu.

Wspomniane materiały źródłowe są także wyjątkowe ze względu na ich rodzaj. Zachowane dokumenty, których tematyka związana jest z kwestiami małżeńskimi, można podzielić na kilka kategorii, wśród których zwłaszcza trzy zwracają szczególną uwagę, mianowicie supliki, sprawozdania duchownych oraz relacje starostów. Wszystkie jako adresata wymieniały księcia brzeskiego lub legnickiego. Wśród nich liczbą – i obszernością – dominują supliki, których autorzy chcieli wykorzystać możliwość uzyskania na tej drodze innych rozstrzygnięć od tych powszechnie zapadających w zakresie danej kwestii małżeńskiej. Inaczej formułując opis charakteru tej kategorii źródeł, można skonstatować, że były to supliki o dyspensy od obowiązujących norm prawa małżeńskiego. I jest to druga przyczyna określająca, że wykorzystane w książce materiały należą do kategorii wyjątkowych. Ich autorzy odwoływali się do księcia, który – jak wynika z tych suplik – dysponował takim prawem do dyspensy i do wydania postanowienia o rozstrzygnięciu w danej

sprawie małżeńskiej na sposób wyjątkowy. Ponadto do suplik często dołączane były informacje – albo jako zawarte w ich opisie historii spraw, albo jako osobne załączniki *in extenso* – obrazujące dotychczasową historię jej toczenia się przed innymi instancjami kompetentnymi w zakresie sądownictwa małżeńskiego i podjęte przez nie rozstrzygnięcia. Inną kategorię suplik, także adresowanych do księcia, stanowią te, których celem było dostarczenie dodatkowych informacji do jeszcze toczących się w trybie zwyczajnym spraw lub które zawierały skargi na nieprawidłowości postępowania w innych, niższych instancjach dotychczas rozpatrujących sprawę. Z faktu, że wszystkie te supliki także były kierowane do księcia, wnosić można, że chodziło o sprawy znajdujące się albo na ostatnim etapie, tj. na takim, na którym były przekazywane księciu do rozstrzygnięcia, albo już zapadło ich rozstrzygnięcie w zwyczajnym trybie postępowania sądowego.

Inną kategorią źródeł archiwalnych, które dostarczają zarówno wiedzę o rozpatrywanych przypadkach z zakresu małżeńskiego oraz pozwalają na dalsze konstatacje co do zakresu władzy książęcej i innych instancji w systemie sądownictwa małżeńskiego w drugiej połowie XVI wieku w księstwach legnickim, brzeskim i wołowskim, są źródła określone jako sprawozdania duchownych. Duchowni często podpisywali te dokumenty, kierowane wyłącznie do księcia, określając się jako „komisarze wyznaczeni przez księcia” do wysłuchania spraw z zakresu konfliktów małżeńskich. W sprawozdaniach duchowni zapisywali krótkie noty o poszczególnych, rozpatrywanych przypadkach oraz propozycje ich rozwiązań. Sporządzali je celem poinformowania księcia o tych sprawach i przedłożenia mu do aprobaty rezultatów swoich dochodzeń. Z reguły też opowiadali się za konkretnym rozwiązaniem sprawy, nie formułowali jednak swej opcji jako wyroku. Podjęcie decyzji o rozwiązaniu konkretnej sprawy pozostawiano księciu. Stąd na części sprawozdań, w odniesieniu do konkretnych spraw, pojawiały się, zapisane inną ręką, słowa „zgadzam się” lub „niech tak będzie”. Czasem sformułowania te były nieco dłuższe, zamykały się jednak w jednym zdaniu. Trudno określić je jako osobne źródło, ale na pewno informowały o istnieniu osobnej instancji, którą upatrywać można w księciu, ten bowiem jako jedyny podejmował i wydawał decyzję w danej sprawie. Także te sprawozdania zasługują na określenie ich wyjątkowymi, gdyż otwierają one perspektywę na postrzeganie systemu sądownictwa małżeńskiego i hierarchii panującej w ramach odpowiednich instancji do zajmowania się sprawami małżeńskimi na terenie wspomnianych księstw.

Jeszcze inny rodzaj źródeł archiwalnych stanowią relacje starostów książęcych, także adresowane do księcia, na temat toku wydarzeń lub etapu w rozwiązywaniu konkretnych kwestii małżeńskich. Często były dołączane do nich inne pisma, na przykład supliki od osób zaangażowanych w konflikt, które kierowano albo do nich jako urzędników książęcych, albo za ich pośrednictwem do księcia. Relacje te informują czasem obszernie o różnych aspektach związanych z małżeństwem w XVI wieku na obszarze wymienionych księstw.

Osobną grupą źródeł, zaczerpniętą z archiwum książęcego, są pisma opisujące sprawę lub zawierające na przykład opinie prawne, których wspólną cechą jest to, że są one niekompletne, tj. nie zachowały się niektóre ich karty. Najczęściej chodzi o brak pierwszej karty lub pierwszych kart pisma, na których zapewne zapisany był adresat, oraz o niezachowanie się ostatniej strony / ostatnich stron, gdzie podpisany był jego wystawca (wystawcy). Mimo utraty tych cennych

Bibliografia

Źródła archiwalne

ARCHIWUM PAŃSTWOWE WE WROCŁAWIU

Księstwo brzeskie

sygn. 415, Ehesachen 1556-1595.

sygn. 418, Blutverwandschaft als Ehehindernis 1571.

sygn. 383, Eheversprechungen und deren Zurücknahme, Vol. 1, 1554-1711.

sygn. 407, Acta von bösllicher Verlassung und Selbsthetrenung aus bösllicher Ursachen 1593-1721.

Księstwo legnickie

sygn. 437, Verschieden Ehesachen 1552-1573.

sygn. 438, Verzeichis ettlicher punct darauss mancherley gethums in ehestiftung zu hochster schmach dem ehestand erfolgen wo sie nicht mit ernst durch öffentliche mandat canirt werden 1557.

sygn. 439, Bericht betr. Ein unstandesgemässes Verlöbniss 1553.

sygn. 392, Verschiedene Religions Angelegenheiten 1523-1730.

Źródła publikowane

Ein Brief des Superintendenten Lorenz Stark, ZfGS 1862, Bd. 4, s. 386-387.

Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts, Emil Sehling (Hg.), Bd. 3, Leipzig 1909, Bd. 5, Leipzig 1913.

Erasmus von Rotterdam, *Encomium matrimonii / Lob der Ehe*, Gernot Krapinger (Hg.), Stuttgart 2015, Reclams Universal-Bibliothek.

Die evangelischen Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts. Urkunden und Regesten zur Geschichte des Rechts und der Verfassung der evangelischen Kirche in Deutschland, Bd. 1-2, Aemilius Ludwig Richter (Hg.), Weimar 1846.

Henricus Ribisch *Philocalos Disceptatio an uxor sit ducenda in publica disputatione Lipsiensi enarrata a magistro Henrico Ribisch philocalos Budingio*, Lipsensi 1511.

Schlesische Kirchen- und Schulordnungen von der Reformation bis ins 18. Jahrhundert, Hans Jessen, Walter Schwarz (Hg.), Görlitz 1938.

Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtsschreiber, Bd. 4, Gustav Adolf Stenzel (Hg.), Breslau 1850.

Sinapius Johannes, *Schlesischer Curiositäten erste Vorstellung, Darinnen die ansehnlichen Geschlechter Des Schlesischen Adels, Mit Erzählung Des Ursprungs, der Wappen, Genealogien, der qualificirtesten Cavaliere, der Stamm- Häuser und Güter beschrieben* [...], Leipzig 1720.

Seckendorf Veit Ludwig von, *Commentarius historicus et apologeticus de Lutheranismo sive de reformatione religionis ductu D. Martini Lutheri*, [zw. *Historia Lutheranismi*], Bd. 3, Francofurti–Lipsiae 1692.

Seckendorf Veit Ludwig von, *Viti Ludovici a Seckendorf. Supplementum ad Librum Primum Commentarii Histori et Apologetici de Lutheranismo Maximam Parte ex Archivis* [...] *Tomo Secundo Operis* [...], Lipsiae 1689.

Thebesius Georg, *Liegnitzische Jahr-Bücher*, Bd. 3, Jauer 1733.

Urkunden Herogs Georg von Brieg, CfGKS 1898, Bd. 6, s. 119-132.

Pisma Marcina Lutra

Luther Martin, *An den Christlichen Adel*, [w:] *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*, Bd. 6, Weimar 1888, s. 404-469.

Luther Martin, *Daß Eltern die Kinder zu der Ehe nicht zwingen noch hindern, und die Kinder ohne der Eltern Willen sich nich verloben sollen*, [w:] *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*, Bd. 15, Weimar 1899, s. 163-170.

Luther Martin, *De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium*, [w:] *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*, Bd. 6, Weimar 1888, s. 497-573.

Luther Martin, *Kleinere Schriften D. Mart. Luthers*, Bd. 2: *Von Ehe- und Klostersachen. Zwölf Stücke*, Bielefeld–Leipzig 1877.

Luther Martin, *Sermon von dem ehelichen Stande*, [w:] *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*, Bd. 2, Weimar 1884, s. 166-171.

Luther Martin, *Vom ehelichen Leben*, [w:] *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*, Bd. 10, Abt. 2, Weimar 1907, s. 275-304.

Luther Martin, *Von Ehesachen*, [w:] *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*, Bd. 30, Abt. 3, Weimar 1910, s. 205-249.

Luther Martin, *Vorrede zu [!] Ägidius Faber. Von dem falschen Blut und Abgott im Dom zu Schwerin*, [1533], [w:] *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*, Bd. 38, Weimar 1912, s. 128-130.

Luther Martin, *Vorrede zur Ägidius Faber Der Psalm Miserere, deutsch ausgelegt*, [1531], [w:] *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*, Bd. 30, Abt. 3, Weimar 1910, s. 472-477.

Luther Martin, *Welche Personen verboten sind zu ehelichen*, [w:] *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*, Bd. 10, Abt. 2, Weimar 1907, s. 263-266.

Literatura

Absmeier Christine, *Das schlesische Schulwesen im Jahrhundert der Reformation: Ständische Bildungsreformen Im Geiste Philipp Melanchthons*, Stuttgart 2011.

Summary

Marriage in the Times of Reformation: Norms of the Marriage Law and Marriage Judiciary in the 16th Cent. in Light of the Records of the Archives of the Brzeg and Legnica Duchies

The source data concerning marriage norms and marriage judiciary as well as the types of related disputes on the territory of the three Duchies of Legnica, Brzeg, and Wołów under the rule of the dukes of the Legnica-Brzeg Piast Dynasty in the second half of the 16th century allow for the following recapitulation:

The range of cases as revealed in the documents preserved in the archives of the Brzeg and Legnica Duchies are identifiable as matrimonial cases that had previously been heard by Church (bishop) courts and involved the validity and legality of the marriage. Most disputes in the period discussed seemed to have been brought about by the Reformation norms of marriage in three areas: making the validity of marriage dependent on parental consent, introduction of divorce, and a marriage contract as means of initiating the marital bond.

As regards marriage judiciary, the research shows it was structured in several instances operating on the territories of the three abovementioned duchies. The last resort of the matrimonial judiciary formed in the 16th century was the ruler of the principality, the duke. He performed at least three functions in the matrimonial judiciary of the area. First, he was the one to appoint clergymen to act as matrimonial cases commissars within consistories. Second, he decided about the verdict and its announcement. Besides, he had an extraordinary power in marriage judiciary, being simultaneously the appellate instance with the power to grant dispensation, that is, a custom-made, unusual resolution in a given case.

The consistory, the competent organ of the marriage judiciary, was a lower instance court, however also subordinate to the duke. The subordination was twofold. First, as mentioned, the subjection followed from the duke's power to appoint judges-commissars to hear matrimonial cases. Furthermore, the commissars, who functioned within the consistory, suggested resolutions of the cases to the duke, but did not make final decisions. These were the sole prerogative of the duke.

The lowest level of the system consisted of parsons as the local instance, who performed mainly a mediatory role. Their efforts were aimed at amicable settlements of nascent disputes. Other than that, they were entitled to send the case to be heard by a higher instance, that is, the consistory.

The system of marriage judiciary under discussion also included two further secular institutions.

Ducal district prefects (*starosts*) acted as an instance in matrimonial law. Similarly to the consistory, they exercised their power in regard to marriage cases by being delegated with certain elements of the ducal power. It seems that at times they acted autonomously in this regard, for example, when clergymen turned to them for a decision in a given marriage case. Granted, prefects would make these decisions in the event of the duke's absence, nevertheless, they were not required to consult their verdicts with him.

On the incipient stage of a marital dispute morphing into a formal judicial proceeding, town councilors would step in in respect to townspeople. Although the documents clearly refer to their activity in this capacity, it is difficult to separate their competences in hearing marriage disputes from the general power of the town authority to penalize a wide range of moral misconducts of the inhabitants.

Keywords: marriage in the 16th cent., Luther about marriage, Protestant marriage law, marriage in the 16th cent. Silesia

W publikacji przedstawiono źródła zmian norm i sądownictwa małżeńskiego w okresie reformacji. Przeanalizowano akty normatywne dotyczące zasad protestanckiego prawa małżeńskiego oraz zrekonstruowano protestancki system sądownictwa małżeńskiego powstały na terenach trzech śląskich księstw – brzeskiego, legnickiego i wołowskiego – w 2. połowie XVI wieku. Głównym celem badań było jednak zaprezentowanie ludzi i spraw małżeńskich poznanych na podstawie wytworzonych przez nich specyficznych źródeł. W sprawie swojej lub swoich bliskich pisali oni bowiem supliki do księcia i często zwracali się z prośbą o nadzwyczajne rozstrzygnięcie danej kwestii małżeńskiej. Są to niezwykle dla XVI wieku dokumenty pisane w pierwszej osobie. Charakteryzują je impulsywność oraz emocje, dające się wyczuć nawet obecnie, po wiekach od ich powstania. Przedstawiają one pragnienia i wyobrażenia autorów, nie tylko te dotyczące małżeństwa, ale generalnie życia emocjonalnego. Każde takie pismo jest wypełnione relacjami o uczuciach i przekazuje obraz zdarzeń z codziennego życia, które wzburzały, radowały bądź irytowały ich autorów. Wspólną cechą piszących je osób jest też to, że byli oni w większości zwykłymi ludźmi: mieszczanami, chłopami, rzemieślnikami, czeladnikami; ojcami i matkami, córkami i synami.

